

УДК 159.922.1-053.6

ЧЕРНОВОЛ-ТКАЧЕНКО А. О.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті розглядаються гендерні особливості особистісної ідентичності старшокласників. Визначено сформованість гендерної ідентичності, самооцінку та домінування персональної ідентичності у структурі особистісної ідентичності у підлітків обох статей. У системі відносин особистості у юнаків і дівчат виявляється значна подібність, найбільш конфліктогенною є сфера відносин до протилежної статті при позитивному відношенні до сексу, що свідчить про актуальний внутрішньо особистісний конфлікт.

Ключові слова: гендерні особливості, особистісна ідентичність, система відносин особистості, старшокласники.

Ідентичність є багатоаспектним поняттям із складною внутрішньою структурою і неоднозначним змістом. Відповідно до концепції відносин особистості В. М. Мясичева, психологічним ядром особистості є індивідуально цілісна система її суб'єктивно-оцінних відносин до дійсності, яка презентує інтеріоризований досвід взаємостосунків з іншими людьми в умовах соціального оточення. Системним параметром, що характеризує гармонійну особистість, є високий рівень збалансованості системи відносин як центрального особистісного утворення [5]. Особливого значення гармонійність розвитку особистості набуває у контексті формування особистості старшокласника. Не підлягає сумніву, що ранній юнацький вік – це вік особистісного самовизначення, активного пошуку своєї позиції щодо суспільно виробленої системи цінностей, визначення на цій основі смислу свого власного існування.

Роботи, присвячені вивченню ідентичності, охоплюють розгляд теоретичних та прикладних питань: генезис ідентичності відповідно до вікових періодів розвитку особистості; залежність розвитку Я-концепції від впливу соціального оточення; особливості формування професійної, громадянської, екологічної свідомості та самосвідомості; вплив ідентичності як основного чинника самоконтролю і саморегуляції поведінки та ін. [1].

Дослідження ідентичності є складним, трудомістким процесом у науковому пізнанні сучасного життєвого світу людини. У психологічному руслі проблема ідентичності розроблена у психоаналітичному (З. Фройд), особистісно-індивідуальному (А. Маслоу, В. Франкл), соціально-психологічному напрямі (Г. М. Андреева, В. Н. Павленко) та у напрямі вікових криз розвитку особистості (І. С. Кон, Е. Еріксон).

Аналіз теорій і підходів щодо вивчення самосвідомості, Я-концепції, образу Я, особистісної ідентичності показує, що феноменологічний підхід підтримує ідею свободи й активності людини у побудові свого унікального життєвого досвіду та спрямовує увагу на вивчення самопізнання і самосвідомості людини (К. Роджерс); символічний інтеракціонізм (Ч. Кулі, Дж. Мід) розглядає Я-концепцію як сукупність ролей, властивих людині; концепція «єго-ідентичності» визначає ідентичність як внутрішню безперервність і тождність особистості (Е. Еріксон) [2].

Значна увага приділяється вивченню питань самоідентифікації і самоідентичності особистості (О. Н. Дудченко, Н. І. Іванова, Л. Г. Іонін, С. Г. Климова, О. Н. Козлова, А. В. Митіль), професійного самовизначення (М. М. Абдуллаєва, Д. О. Леонтьев, Н. С. Пряжников, Е. В. Шелобанова). У роботах провідних учених відбито дослідження соціокультурної (О. І. Карпунін, Ф. К. Кесіди, О. Н. Козлова), гендерної (Н. С. Бурлакова, В. В. Знаков, Е. Т. Соколова) і територіальної ідентичності (Ю. Л. Качанов, Н. А. Шматко). У той же час, незважаючи на значущість і результативність проведених досліджень, проблема гендерних особливостей особистісної ідентичності старшокласників в умовах сучасного українського суспільства є недостатньо висвітленою.

Особистісна ідентичність, формуючись у підлітковому віці, пов'язана з виникненням почуття дорослості, відповідальності за свої вчинки, усвідомлення їх. Центральне новоутворення підліткового віку – це самосвідомість, характерна риса котрої поява у підлітків здатності і потреби пізнати самого себе як особистість, що має властиві саме їй, на відміну від інших людей, якості [3]. Таким чином, розузгодження характеристик Образів-Я є невід'ємною особливістю для підліткового віку.

Мета дослідження: визначення особливостей особистісної ідентичності юнаків та дівчат старшого підліткового віку.

Згідно зі схемою дослідження у тестуванні взяли участь учні 9–11 класів загальноосвітніх шкіл міста Харкова, середній вік досліджуваних 16,2 років. У дослідженні взяли участь підлітки, які мають подібний соціальний статус, навчаються та мешкають у схожих умовах. Загальний об'єм досліджуваної вибірки – 100 осіб, серед них: 44 хлопці та 56 дівчат.

Особистісна ідентичність вивчалася за методикою «Незавершені речення» Сакса-Леві та тестом «Хто Я?» М. Куна, Т. Макпартленд (у модифікації Т. В. Румянцевої, 2006). Статистична обробка проводилася за допомогою методів параметричного порівняння середніх величин за Ст'юдентом.

Термін «гендер» вживається у сучасних вітчизняних і західних дослідженнях для позначення статі як соціального поняття і явища, на відміну від суто біологічного розуміння статі. Аналіз поглядів різних авторів на розуміння цієї категорії дозволяє виділити чотири групи характеристик: біологічна стать, статево-ролеві стереотипи, статево-ролеві норми і статево-ролева ідентичність. Дослідники, що вивчають гендерну ідентичність, не просто підкреслюють її системний характер як компонента гендеру, а говорять про узгодженість гендерної ідентичності з усіма образами «Я», що особистісно приймаються [1]. Специфічність гендерної соціалізації підлітків чоловічої і жіночої статі зумовлює відмінності проявів особистісних особливостей та розвитку ідентичності особистості у цілому [4].

Гендерна ідентичність – це частина індивідуальної Я-концепції, що відображує належність індивіда до соціальної групи чоловіків чи жінок та емоційну оцінку цього групового членства. Особливості гендерної ідентичності виявляються у позначенні своєї статевої належності та змістових самоописах.

Як показують результати дослідження (табл. 1), найбільших значень як у групі юнаків, так й у групі дівчат досягають показники прямого позначення статі (2,07±0,82 у юнаків, 2,11±0,86 у дівчат). Це є свідченням того, що сфера психосексуальності та порівняння себе з представниками своєї статі є важливою й актуальною в індивідуальній самосвідомості підлітків. Непряме позначення своєї статі через соціальні чоловічі та жіночі ролі (1,43±0,57 у юнаків, 1,66±0,46 у дівчат) говорить про знання специфіки репертуару статево-ролевої поведінки.

Таблиця 1
Середні показники гендерної ідентичності підлітків

Ознаки ідентичності	Показники за групами (M±σ)	
	Юнаки	Дівчата
Пряме позначення статі	2,07±0,82	2,11±0,86
Непряме позначення статі	1,43±0,57	1,66±0,46
Наявність прямого та непрямого позначення статі	0,86±0,24	0,91±0,16
Відсутність позначення статі	0,11±0,20	0,11±0,19

Наявність водночас прямого та непрямого позначення статі (0,86±0,24 у юнаків, 0,91±0,16 у дівчат) свідчить про сформованість позитивної гендерної ідентичності, потенційне різноманіття ролевої поведінки, прийняття своєї привабливості як представника статі, що може сприяти успішності встановлення і підтримки партнерських взаємин з іншими людьми (табл. 1). Виявлено випадки відсутності позначення статі у самоідентифікації (0,11±0,20 у юнаків, 0,11±0,19 у дівчат), що може свідчити про відсутність цілісного уявлення про статево-ролеву поведінку, придушення психосексуальної сфери у наслідок травматизації, або несформованість статевої ідентичності, наявність кризи ідентичності у цілому.

Як показано у табл. 2, емоційна оцінка власної статевої належності подібна у досліджуваних старшокласників. Нейтральна емоційна оцінка домінує як у юнаків, так й у дівчат, що виявляє рефлексивну позицію щодо гендерної ідентичності.

Емоційно-позитивна оцінка, яка є ознакою прийняття своєї привабливості для представників протилежної статі, має дещо вищі значення у дівчат (0,52±0,50 у юнаків, 0,66±0,45 у дівчат), що відображує соціокультурні жіночі гендерні характеристики. Емоційно-негативні та відчужені самоописи є ознакою критичного відношення до своєї статевої ідентичності та внутрішнього неблагополуччя (табл. 2).

Таблиця 2
Середні показники емоційної оцінки власної гендерної приналежності підлітків

Емоційна оцінка	Показники за групами (M±σ)	
	Юнаки	Дівчата
Нейтральна	0,80±0,33	0,82±0,29
Відчужена	0,45±0,50	0,39±0,48
Емоційно-позитивна	0,52±0,50	0,66±0,45
Емоційно-негативна	0,30±0,42	0,23±0,36

Система відносин особистості формується під впливом суспільних стосунків, якими особистість пов'язана з навколишнім світом, своїм мікро- і макро-соціальним оточенням. Відносини особистості – це активний, свідомий, інтегральний, вибірковий, заснований на досвіді зв'язок особистості з різними сторонами дійсності. На думку В. М. Мясичева, це – системоутворюючий елемент особистості, яка постає як система відносин. Відкриття себе у ранній юності як неповторно унікальної особистості нероздільно пов'язане з відкриттям соціального світу, у якому цій особистості належить жити [5].

Як свідчать отримані дані (рис. 1), у системі відносин особистості у юнаків і дівчат спостерігається значна подібність.

Аналіз ефективної оцінки різних сфер у системі відносин особистості показує, що найбільш позитивно старшокласники ставляться до свого минулого (3,07 у дівчат і 3,41 у юнаків), майбутнього (3,29 у дівчат і 3,21 у юнаків) і власних цілей (3,70 у дівчат і 3,67 у юнаків), при цьому показники ставлення до себе значно нижчі (1,45 у дівчат і 1,31 у юнаків). Отримані дані вказують на можливе протиріччя між недиференційовано позитивним відношенням до свого життя, своїх можливостей й актуальною самооцінкою, заснованою на діяльності.

Сфера сімейних відносин у цілому емоційно забарвлена, при цьому найбільш високі показни-

ки відношення до матері (3,57 у дівчат і 3,51 у юнаків), дещо нижчі показники відношення до своєї сім'ї (2,63 у дівчат і 2,70 у юнаків) і найнижчі у цій сфері показники відношення до батька (2,18 у дівчат і 2,25 у юнаків), що можна пояснити визначальним внеском матерів у сімейні взаємини, комунікацію і виховання дітей, у той час як батьки більшою мірою реалізують свою активність у професійній діяльності.

Найбільш конфліктогенна сфера міжособистісних відношень, особливо відношення до протилежної статі (-1,07 у дівчат і -1,23 у юнаків), при тому, що відношення до сексу характеризується позитивним емоційним забарвленням (1,63 у дівчат і 1,42 у юнаків). Такі результати можуть свідчити про актуальний внутрішньоособистісний конфлікт, що підтверджується високими показниками таких виявів, як почуття провини (-3,64 у дівчат і -3,67 у юнаків) і страхи та побоювання (-2,89 у дівчат і -2,93 у юнаків). Зовнішніми умовами такого конфлікту може бути неможливість задоволення активних мотивів самоствердження. Внутрішніми умовами може виступати власне протиріччя між різними мотивами і відношеннями особистості.

Як показують результати, всі досліджувані виявили достатньо високий рівень рефлексії, проте у дівчат він достовірно вищий, ніж у юнаків (0,47 у юнаків та 0,71, у дівчат, $p < 0,05$). У структурі рефлексивного Я й у дівчат й у юнаків

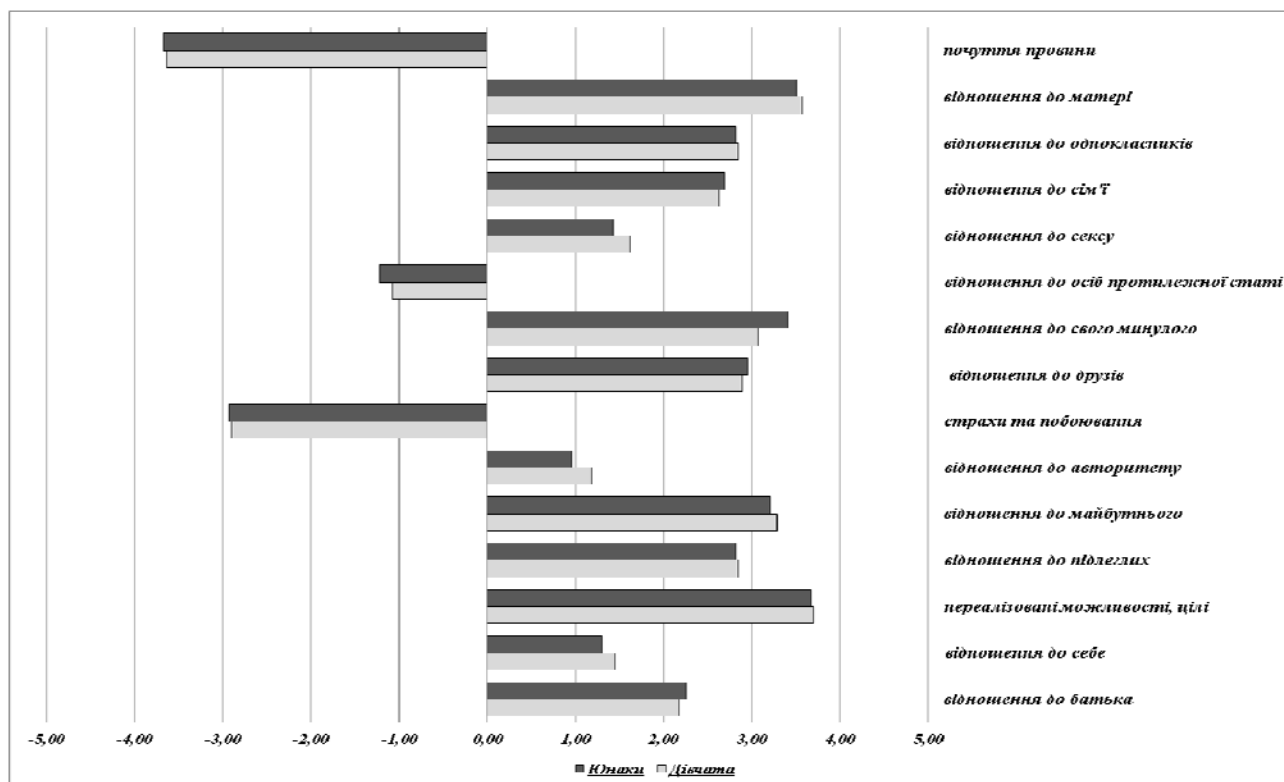

Рис. 1. Система відносин особистості старшокласників

– персональна ідентичність ($0,96\pm 0,09$ у юнаків, $0,96\pm 0,07$ у дівчат), а саме: особові якості, особливості характеру, опис індивідуального стилю поведінки, емоційне відношення до себе переважає над глобальною ідентичністю ($0,02\pm 0,05$ у юнаків, $0,02\pm 0,04$ у дівчат). Статистично вірогідно відрізняється самопрезентація юнаків та дівчат за кількістю самоописів (14,45 у юнаків та 16,13, у дівчат, $p < 0,05$).

Результати дослідження валентності ідентичності представлено у табл. 3.

Таблиця 3
Середні показники валентності особистісної ідентичності підлітків

Валентність	Показники за групами ($M\pm\sigma$)	
	Юнаки	Дівчата
Негативна	$0,66\pm 0,45$	$0,57\pm 0,49$
Нейтральна	$0,91\pm 0,17$	$0,96\pm 0,07$
Позитивна	$0,70\pm 0,42$	$0,93\pm 0,13^*$
Завищена	$0,05\pm 0,09$	$0,04\pm 0,07$

Примітка: * – вірогідність відмінностей $p \leq 0,05$

Під валентністю ідентичності розуміється переважаючий емоційно-оцінний тон ідентифікаційних характеристик у самоописі індивіда. Як показують отримані дані, у самоописах досліджуваних підлітків, як юнаків, так і дівчат, домінує нейтральна валентність ($0,91\pm 0,17$ у юнаків, $0,96\pm 0,07$ у дівчат), тобто спостерігається рівновага між позитивними і негативними самоідентифікаціями.

При цьому визначається статистично вірогідно більш високий рівень позитивної валентності особистісної ідентичності дівчат ($0,70\pm 0,42$ у юнаків, $0,93\pm 0,13$ у дівчат).

Наявність позитивної валентності може виступати ознакою адаптивного стану ідентичності, оскільки це пов'язано з наполегливістю у досягненні мети, точністю, відповідальністю, діловою спрямованістю, соціальною сміливістю, активністю, впевненістю у собі. Інші три види валентності характеризують неадаптивний стан ідентичності. Вони пов'язані з імпульсивністю, непостійністю, тривожністю, депресивністю, невпевненістю у своїх силах, стриманістю, боязкістю.

Перспективна ідентичність особистості підлітків розвинена слабко, виявлено окремі ознаки професійної та сімейної перспективи у структурі особистісної ідентичності, тобто деякі побажання, наміри, мрії, пов'язані з навчально-професійною сферою та з сімейним статусом. Також у групі дівчат наявні спроби надати оцінку власним прагненням ($0,13\pm 0,22$).

Самооцінка є емоційно-оцінною складовою Я-концепції, яка відбиває відношення до себе у цілому або до окремих сторін своєї особистості і діяльності. Результати дослідження самооцінки представлено у табл. 4.

Таблиця 4
Середні показники самооцінки підлітків

Самооцінка	Показники за групами ($M\pm\sigma$)	
	Юнаки	Дівчата
Адекватна	$0,07\pm 0,13$	$0,20\pm 0,32^*$
Неадекватно завищена	$0,75\pm 0,38$	$0,68\pm 0,44$
Неадекватно занижена	$0,07\pm 0,13$	0,00
Нестійка	$0,11\pm 0,20$	$0,13\pm 0,22$

Примітка: * – вірогідність відмінностей $p \leq 0,05$

Визначено домінування неадекватно завищеної самооцінки у групі дівчат та юнаків. Неадекватна самооцінка свідчить про нереалістичну оцінку підлітками себе, зниження критичності щодо своїх дій, слів. Завищена самооцінка досліджуваних може бути пов'язана з нездатністю брати на себе відповідальність за свої невдачі, з зарозумілим ставленням до людей, конфліктністю, постійним незадоволенням своїми досягненнями, егоцентризмом. Неадекватна самооцінка своїх можливостей і завищений рівень домагань зумовлюють надмірну самовпевненість.

Неадекватно занижена самооцінка не відмічалася у групі дівчат та визначалася у поодиноких випадках у групі хлопців. Низька самооцінка припускає неприйняття себе, негативне ставлення до своєї особи, які зумовлені недооцінкою своїх успіхів і позитивних якостей.

За результатами дослідження діагностовано подібні показники нестійкості самооцінки ($0,11\pm 0,20$ у юнаків та $0,13\pm 0,22$ у дівчат). Нестійка самооцінка, як правило, не може тривати довго, оскільки є дискомфортною.

При цьому викликає цікавість, що низький у цілому за вибіркою показник адекватності самооцінки статистично вищий у дівчат ($0,07\pm 0,13$ у юнаків, $0,20\pm 0,32$ у дівчат). Адекватна самооцінка полягає у здатності реалістично усвідомлювати й оцінювати як свої достоїнства, так і недоліки, за нею стоїть позитивне відношення до себе, самоповага, прийняття себе, відчуття власної повноцінності. Також адекватна самооцінка виражається у тому, що людина ставить перед собою реально досяжні і відповідні власним можливостям цілі та завдання, здатна брати на себе відповідальність за свої невдачі й успіхи, упевнена у собі, здатна до життєвої самореалізації. Упевненість у собі дозволяє людині регулювати рівень домагань і правильно оцінювати власні

можливості у різних життєвих ситуаціях. Людина з адекватною самооцінкою вільно і невимушено поводить себе серед людей, уміє будувати стосунки з іншими, задоволена собою й оточенням. Адекватна самооцінка є необхідною умовою формування впевненої статевої поведінки.

Таким чином, гендерна ідентичність старшокласників має достатній рівень сформованості. Як у юнаків, так й у дівчат домінує нейтральна емоційна оцінка власної статевої належності, що виявляє рефлексивну позицію щодо гендерної ідентичності. У системі відносин особистості у юнаків і дівчат виявляється значна подібність, найбільш конфліктогенною є сфера відносин з протилежною статтю. Позитивне відношення до сексу при негативному ставленні до осіб протилежної статі свідчить про актуальний внутрішньоособистісний конфлікт і підтверджується високими показниками таких проявів, як почуття провини та страхів і побоювань. У структурі особистісної ідентичності виявлено домінування завищеної самооцінки та переважаючої персональної ідентичності над глобальною й у дівчат,

й у юнаків. У старшокласників домінує нейтральна валентність ідентичності, при цьому спостерігається більш високий рівень позитивної валентності Я-концепції дівчат, що є ознакою адаптивного стану ідентичності.

Перспективним напрямом подальших досліджень вбачаємо вивчення соціально-психологічної адаптації залежно від гендерної ідентичності.

Список використаних джерел

1. Бендас Т. В. Гендерная психология: учебное пособие / Т. В. Бендас. — СПб. : Питер, 2006. — 431 с.
2. Васильев Н. Н. Я-концепция: в согласии с собой / Н. Н. Васильев. — М. : Элитариум: Центр дистанционного образования. — 2009. — 240 с.
3. Введение в гендерные исследования: учебное пособие / под ред. И. А. Жеребкиной. — Харьков : ХЦГИ ; СПб. : Алетейя, 2001. — Ч. 1. — 708 с.
4. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е. П. Ильин. - СПб. : Питер, 2003. — 44 с.
5. Кон И. С. Мальчик — отец мужчины / И. С. Кон. — М. : Время, 2009. — 704 с.
6. Мясичев В. Н. Психология отношений / В. Н. Мясичев. — М. : МПСИ, 2005. — 158 с.
7. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс — СПб. : Питер, 2000. — 624 с.

ЧЕРНОВОЛ-ТКАЧЕНКО А. О.

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ СТАРШЕКЛАСНИКОВ

В статье рассматриваются гендерные особенности личностной идентичности старшекласников. Определена достаточная сформированность гендерной идентичности, завышенная самооценка и доминирование персональной идентичности в структуре личностной идентичности у подростков обоего пола. В системе отношений личности у юношей и девушек выявляется значительное сходство, наиболее конфликтной является сфера отношений к противоположному полу при позитивном отношении к сексу, что свидетельствует об актуальном внутриличностном конфликте.

Ключевые слова: гендерные особенности, личностная идентичность, система отношений личности, старшекласники.

CHORNOVOL-TKACHENKO A. O.

GENDER FEATURES OF PERSONALITY IDENTITY OF SENIOR PUPILS

The gender features of personality identity of senior pupils are studied in the article. The sufficient formed of gender identity, overpriced self-appraisal and prevailing of the personal identity is certain in the structure of personality identity for teenagers of both sexes. In the system of relations of personality considerable likeness comes to light for youths and girls, most conflictogene zones is sphere of attitudes toward opposite sex at positive attitude toward sex, that testifies to the actual inwardly personality conflict.

Keywords: gender features, identity of personality, system of individuality relations, senior pupils.

Стаття надійшла до редколегії 07.02.2014 року.